

УДК 355.233:378.4

Красницька О.В.к.пед.н., старший викладач кафедри суспільних наук, гуманітарний інститут
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
Київ**E-mail:** Olya271272@ukr.net**ВІЙСЬКОВИЙ КЕРІВНИК ЯК ОРАТОР І ПЕДАГОГ****Анотація**

Вступ. У статті висвітлено постать військового керівника як оратора й педагога, визначено роль і місце ораторського мистецтва в його діяльності. Розкрито принципи, яких необхідно дотримуватися під час підготовки до публічних виступів. Виділено основні цілі промов. Охарактеризовано головні елементи переконуючих виступів. Означено правила публічних промов, що дають змогу зробити виступ яскравим і запам'ятовувачим. Показано значення культури мовлення військового керівника й вплив голосуна сприйняття інформації.

Методи. Використано аналіз, синтез, порівняння та систематизацію наукових джерел, власний емпіричний досвід.

Результати. Наукові здобутки у статті сприятимуть поширенню знань про роль і місце ораторського мистецтва в діяльності військового керівника, значення красномовства для виконання на високому рівні військово-професійних завдань, досягнення вершин у професійній діяльності.

Перспективи полягають у дослідженні ораторських умінь військових керівників, розвитку їх ораторської майстерності.

Ключові слова: військовий керівник, ораторське мистецтво, красномовство, публічна промова, виступ, оратор, педагогічна діяльність, культура мовлення, голос.

Krasnytska O.V. Ph.D. (Pedagogical Sciences), Senior Lecturer in the Department of Social Sciences,
Humanitarian Institute, Ivan Cherniakhivsky National Defense University
Kyiv**E-mail:** Olya271272@ukr.net**THE MILITARY LEADER AS AN ORATOR AND A PEDAGOGUE****Abstract**

Introduction. The article portrays the figure of the military leader as an orator and pedagogue. The role and place of the oratory in his activities were determined. The principles that should be followed in the process of preparing for public speaking were outlined. The main goals of speeches were defined. The main elements of convincing speeches were described. The rules of public speeches, which make the performance vivid and memorable, were identified. The value of the speech culture of the military leader and the influence of the voice on the perception of information were shown.

Methods. The analysis, synthesis, comparison and systematization of scientific sources, own empirical experience were used.

Results. The scientific achievements of the article will affect the dissemination of information about the role and place of oratory in the activities of the military leader, the importance of eloquence for high-level military-professional tasks, successful professional performance.

The perspectives include the study of the oratorical skills of military leaders, the development of their oratory skills.

Keywords: military leader, oratory, eloquence, public speech, orator, speech, pedagogical activity, speech culture, voice.

Анотація

Введення. В статтєо сщєцєны фїгура военнєго руковєдщєлєя как ораторєа и педагога, опрєдєлены роль и мєстє ораторськєго искусствєа в єго дєятєлнєстї. Раскрьты прїнщпї, котєрыє не обхєдїмо сщєдєлєть прї подготєвкє к публїчнїм вїстєплєнїям. Выдєлены оснєвнє цєлї рєчї. Охарєктерїзованы глєвнєє элементї убєждєающїх вїстєплєнїй. Отмєчєно прєвїла публїчнїх вїстєплєнїй, позвєляющїє сдєлєть их яркїмї и запємїнающїмїсєя. Показано знєчєнїє културєы рєчї военнєго руковєдщєлєя и влїянїє голоєа на вєспрїятїє информєащїи.

Мєтєды. Испєльзованы аналїз, сїнщєз, сщєрєнїє и сїстєматїзєащїя научнїх ıсточнїков, сщєбєстєннїй ємпїрїчєскїй опьт.

Рєзултьтєы. Научнєє достїжєнїє в статтєє способєвєют распрєстрєанєнїю знєнїй о рєлї и мєстє ораторськєго искусствєа в дєятєлнєстї военнєго руковєдщєлєя, знєчєнїю краснєрєчїя длєя ıсполнєнїя на высєком уровнє военнє-профєссїоналнїх задєащ, достїжєнїє вєршїн в профєссїоналнєй дєятєлнєстї.

Перєспєкщпївы заклєчєающєя в ıсєлєдовєнїю ораторськїх учєнїй военнїх руковєдщєлєй, рєзвїтїя ıх ораторськєго мєстєрєстєа.

Клєчєвєє слєвє: военнїй руковєдщєлєя, ораторськєє искусствєо, краснєрєчїє, публїчнєя рєчь, вїстєплєнїє, оратор, педагогїчєєскєя дєятєлнєсть, културєа рєчї, голоє.

Вєстєп. З давнїх-давєн лєудїна щїкаवलєя сїлєю слєвєа: як нїм мєжнєа вщлївалї на ıнщїх, прєкєчєнєвалї, щє значїть красїво гєворїтї, як за дєпомєгєю ньєго змїнєвалї сщєг, рєалїзовєвалї влєєснєу вєлєю, дєєягєтї вєршїн у сщїлєувєннї, публїчнїх вїстєпєах, профєссїнїй дїялнєстї? Вїдємо, тєй, щєо дєбрє вєлєдїє слєвєом, здєтєн кєрувалї «умєамї лєудєй», спрємєжнїй нєвїть сщєїх сщєпрєтївнїкїв прєтєврєтїтї на друзїв. Прєо єго вєлїчєєзнєу є часєм нєбєзпєчєнєу сїлєу сщєдщїть нарєднєа прїкаєзкєа: «Щєблєя рєнїть тїлєо, є слєвєо – дєщєу». Дєвнї мїєлїтєлї прєвїєнєвалї слєвєо з єлїкєсїром жїттьєа, єднєа крєплєя яєго мєжє поєврєнєтї нєтєхнєннєя, вєказєтї лєудїнї прєвїлнїй щїлєях. Отєж, мїєстєцтєво гєворїтї, краснємовєстєво, ораторськєє мїєстєцтєво є в сщєчаснєом звєчєаннї мїєстєцтєво прєзєнтєащїї та бїзнєєс-рїтєорїкєа прєдвєжєют прївєртєтї євєагу лєудїнєи.

Нєкїлєкї вєажлївїмї вєнї є длєя кєрївнїкєа, яєкїй ıправлєяє сщєащїєлєю грєпєю, є тїм бїлєщє – вїєськєвєго, яєкїй кєрує, нєвчєє є вїхєвєує вїєськєвоєслєжбєвєцїв, єфїцєрїв Збрєйнїх Сїл Укрєаїнї – захїєснїкїв нєшєї дєржєавї?! Сщєчаснїй стєн подїй на тєрєнєах Укрєаїнї єктуєлїзєує знєчєннєя педагогїчєнєй дїялнєстї вїєськєвєго кєрївнїкєа тєа умїннєя єго вїстєпєтї прєд пїдрєздїлєом, кєлєкщївєом, сщїхїйнїм нєтовпєом лєудєй, вєєтї за сєбєю є прєпаєгуєвалї крєщїє цїннєстї лєудєстєа.

Аналїз оснєвнїх дєєлїжєнїй та публїкащїй. Пєстєтє вїєськєвєго кєрївнїкєа як педагога пєстєавєлєа об'єкщєом дєєлїжєнїй як у прєящєх тєорєтїкїв мїнєуєго (М. Гєлєвїн, М. Дрєагємїрєв, М. Кєрф), тєк і вчєнїх сщєчаснєстї (А. Вїтчєнєкє, І. Грєзнов, В. Дзєубєа, В. Рєякєо, В. Яєгєпов). Ораторськєє мїєстєцтєво як нєвїд'ємнєа влєаєстївєсть полєковєдщєа нєбулєо сщєго рєзквїтєу щєє в єпєщєу анщїчнєстї (Арїєстєлєь, Дємєосфєн, Кєєнєфєнт, Цїцєрєон). Прєтєє в пєдєащїщєом єктуєлнїєсть краснємовєстєа пєчїнєєає згєєсєтї. На сщєгєднї вїєськєвєомєу кєрївнїкєу ащїрїєрїє прїпїєсєуєтєя умїннєя гєворїтї, вїстєпєтї, прєкєчєнєвалї є вщлївалї мєवलєнїєм слєвєом. Нєспрєвдї ж рєзвїтєк цїх влєаєстївєстєй – щєдєннєа сщєкдєннєа є клєпїтєкєа прєящє. Нєзвєжєающїє на єкщївнїй рєзквїт рїтєорїкєи як научї прє ораторськєє мїєстєцтєво, дєєлїжєннєю краснємовєстєа вїєськєвєго кєрївнїкєа прїдїлєятєя нєдєєстєтнєю євєагї (Н. Бєндрєнєкєо, В. Мєєслєв, К. Пєнєєєкє), щє зєсщїдщєує єктуєлнїєсть обрєанєго нєамї нєпрєяму.

Мєтєю статтєї є рєзкрїтщїя пєстєтї вїєськєвєго кєрївнїкєа як ораторєа є педагога, вїєзнєчєннєя рєлї та мїєщєя ораторськєго мїєстєцтєа в єго дїялнєстї.

Мєтєдєлєгїя: аналїз, сїнщєз, прєвїєннєя і сїстєматїзєащїя научєвїх дєрєчєл.

Рєзултьтєы. За вєєїх чєєсїв нєяєктуєлнїщєю тєа нєябєжєанїщєю мєтєю єсщїчєнєй лєудїнєи булєа трїєдєа прєкщїчнїх нєвїчєк і вмїнїє: красїво гєворїтї є лєгєкє сщїлєкуєвалїєя, єкщївнєо слєухєтї, рєтєлнєю є вєагєомє вщлївалї мєवलєнїєм слєвєом [3, с. 7].

Ораторське мистецтво визнавалося необхідною й складною творчістю, вважалося навіть «царицею мистецтв» – таким сильним був його вплив на вирішення державних справ, розум людей [4, с. 3]. Це найбільший дар, яким може володіти людина, ключ від багатьох дверей, за якими ховаються найсміливіші очікування та перспективи. Складно уявити успішного військового керівника без уміння яскраво й переконливо говорити, виступати, впливати, мотивувати, нарешті, вести за собою інших, того, хто не зможе виголосити таку промову, сказати такі слова, що повели б у бій, спонукали до боротьби, надихали на перемогу. Як не дивно, але наші козаки – отаман Іван Сірко та гетьмани Богдан Хмельницький, Іван Мазепа володіли словом, уміли вести за собою й сказати так, після чого люди йшли в бій за перемогою.

Видатний римський політичний діяч, філософ і один із найвеличніших ораторів Марк Туллій Цицерон зазначав: «...Є два мистецтва, що можуть звести людину на вищий щабель пошани: одне – мистецтво гарного полководця, інше – мистецтво гарного оратора». Його слова підкреслюють важливість володіння ораторським мистецтвом, знання риторики для військового керівника.

Загалом військово-красномовство бере своє походження з найдавніших часів. Одним із головних завдань полководців було підняти людей у бій, згуртувати їх, переконати в майбутній перемозі, надихнути на прояв рішучості, мужності, сміливості та звитязності. Ще в Афінах прославився своїм «живим словом» військовий оратор Перікл. Коли промову виголошував Алквіад – древньогрецький афінський державний діяч і полководець часів Пелопонійської війни, солдати рвалися в бій зі словами «Уперед! У похід!». Яскравими постатями військових стратегів і талановитими ораторами є Юлій Цезарь, Олександр Македонський, Наполеон Бонапарт, Генріх IV, адмірал Нельсон. Усі вони володіли мистецтвом слова й переконання.

Сучасний військовий керівник – це не лише командир, але й оратор, педагог. Аналіз його функціональних обов'язків та змісту діяльності свідчить про те, що офіцер у підрозділі, по-перше, відповідає за виховання і навчання своїх підлеглих, по-друге, концентрує й виконує змістовні педагогічні функції, будучи водночас вихователем, учителем та організатором військово-педагогічного процесу у військових підрозділах і частинах, по-третє, характер завдань в особливий період вимагає від нього сили духу, військово-професійних знань, навичок і вмінь, особистісних та професійно важливих якостей. Проаналізувавши їх службові обов'язки, В. Ягупов виокремив такі функціональні компоненти, як: управління підрозділом у бойовій обстановці, керування ним у мирний час, організація виховної роботи у підрозділі, виховання військовослужбовців, організація військово-дидактичного процесу у підрозділі, навчання особового складу, організація та проведення психологічної роботи, робота з членами сімей військовослужбовців тощо [1, с. 183]. Тому, щоб впливати на свідомість, почуття й волю підлеглих, реалізувати на високому рівні всі свої обов'язки та виконати належним чином професійні завдання, вчасно переконати особовий склад, навчити його й виховати справжніх воїнів, готових захищати честь і свободу своєї країни та народу, військовому керівнику необхідно володіти ораторським мистецтвом і постійно вдосконалювати свої знання, навички та вміння.

Будь-яка його публічна промова, наприклад, доповідь, нарада, лекція, інструктаж, повідомлення інформації, доведення наказів, розпоряджень, агітаційний виступ, надихаюча промова, бойовий наказ, переговори, вітальне слово має базуватися на певних принципах, дотримання яких забезпечить досягнення успіху. За словами Цицерона «...*Найкращий оратор той, який своїм словом і повчас слухачів, і дає можливість отримати насолоду, і сильно вражає*». Принципи важливо добирати відповідно до місця та мети публічної промови.

Першим принципом ораторського мистецтва є «забудьте про себе, займіться

справою». Він свідчить про впевненість керівника перед військовослужбовцями (аудиторією). Адже хвилювання відволікає його увагу, він починає збиватися і плутатися в думках. Тому необхідно бути розкутим, не відхилятися від теми чи на будь-які сторонні речі й зосередитися на своєму виступі.

Другий принцип вказує на те, що *«оратор – господар становища»*. Тому військовому керівнику не потрібно боятися запитань військовослужбовців, детально відповідати на будь-яку репліку, чекати вказівок від аудиторії, а навпаки – побудувати виступ так, щоб його слухали, «ловили» кожне слово, рух, дію, оскільки він є лідером, який сміливо втілює всі свої задуми.

Третій принцип пропонує *«захопити аудиторію, інакше вона займеться вами»*. Щоб керівника розуміли з перших слів, не сумнівалися в них, він має володіти технікою мовлення, голосом, засобами невербальної комунікації й побудувати промову так, підібрати ті слова, що зачарують слухачів, надихнуть їх та мотивують до засвоєння інформації, опанування знаннями та вміннями, виконання військово-професійних завдань.

Ураховуючи різноманітність публічних виступів керівнику необхідно вміти використовувати *принцип вистави*, проте дозвано й в потрібний момент, щоб захопити аудиторію, привернути її увагу, адже цікаве шоу завжди приваблює людину. Навіть зробивши виступ інтонаційним, емоційним, він зможе виправдати очікування слухачів.

П'ятий принцип *«хочете бути цікавим – будьте зацікавленим»* свідчить про захопленість військового керівника своєю справою, відданість їй, володіння актуальною інформацією, його допитливість, намагання «вкласти душу» в те, що він робить, і ті завдання, які ставить своїм підлеглим.

Принцип різноманітності підтверджує необхідність володіння голосом, умінням яскраво передати емоції, змінити настій, вибудувати контрасти в мовленні, оскільки різноманітна мова нагадує мальовничий пейзаж, красиву мелодію, у якій милозвучно переливаються всі барви й тони. Вона завжди привертає увагу, її хочеться слухати. До того ж військовому керівнику треба вміти бути чітким, лаконічним, точним, володіти гарним почуттям гумору, влучно використовувати історії, афоризми, прислів'я, приказки, притчі.

Наступний принцип *«відповідальність за нерозуміння цілком лежить на ораторі»* вказує на відповідальність керівника за нерозуміння військовослужбовцями тієї інформації, яку він їм доносить. Він не може звинувачувати підлеглих у неправильності виконання завдань, якщо ним було невдало підібрано методи чи прийоми, не враховано рівень підготовки аудиторії чи будь-які її особливості.

«Вичерпайте тему, а не терпіння слухачів» – свідчить про те, що не можна даремно витратити час іншої людини, адже він має навіть більшу цінність, ніж гроші. Тому військовому керівнику необхідно ретельно готуватися до публічних виступів, особливо нарад, чітко ставити завдання відповідно до рівня підготовленості й функціональних обов'язків військовослужбовця, можливостей його розвитку та професійного вдосконалення, доводити актуальну інформацію й не цуратися інновацій та пропозицій своїх підлеглих [2, с. 15-18].

Діяльність військового керівника завжди підлягає ретельній оцінці, оскільки від його професіоналізму залежить успіх виконання навчальних і професійних завдань. Тому йому особливо необхідно вміти виголошувати переконувальні промови. Як зазначав Арістотель, такий виступ має базуватися на трьох категоріях, а саме: логосі (логіка), етосі (етика) й пафосі (емоції).

Логос складає аргументи й логіку в мові оратора. Дуже важливо, щоб всі слова керівника узгоджувалися одне з одним, як ланки в ланцюжку чи фрагменти в картинці-пазлі. І таким же чином формували зв'язне, логічно вибудоване й цільне ствердження або

доказ. Продумуючи та плануючи виступ, необхідно організувати й розвивати свої думки у строгій послідовності: від загального до часткового, від передумов до висновків. Тільки так кожен висновок буде набудовуватися над попереднім і формувати вагомий і переконливий вислів.

Другий компонент переконання – етос. Він пов'язаний з характером, мораллю і правдоподібністю слів оратора. Чим переконливіше військовий керівник буде говорити, чим достовірніше звучатимуть його слова, тим вища вірогідність, що військовослужбовці беззаперечно приймуть його доводи й посліднують порадам.

Третій елемент переконання – пафос. Цим словом описується емоційна складова промови. Можливо вона є найважливішою, оскільки, лише установивши зв'язок зі слухачами й затронувши серця, оратор може спонукати їх відважитися на певні рішення та здійснити потрібні йому дії [5, с. 21-22]. Отже, військовому керівнику, щоб схвилювати військовослужбовців чи будь-яку іншу аудиторію й переконати прийняти його погляди, бачення певної ситуації, варіант дій, рішення, у промові необхідно вміло використовувати всі три компоненти – логос, етос і пафос.

Виступаючи майже кожного дня перед особовим складом, готуючи будь-яку промову, керівнику слід правильно визначити її мету, наприклад, повідомити інформацію, дотримати протокол, ритуал, етикет, розважити присутніх або ж переконати. Перебуваючи на певному заході, офіційному чи неофіційному прийомі, нараді, засіданні чи іншому він може поставити перед собою декілька цілей. У такому разі публічний виступ набуває комплексного характеру (інформаційно-етикетний, інформаційно-розважальний, інформаційно-переконуючий). Мету треба формулювати в одному реченні, чітко вказавши, чого саме керівник хоче домогтися від слухачів у результаті свого виступу [2, с. 19-20]. Його слова стають вагомими й переконливішими, коли військовослужбовці розуміють сутність виступу та важливість виконання завдань.

При підготовці будь-якої публічної промови необхідно дотримуватися певних правил, що допоможуть зробити виступ яскравим, оригінальним, переконливим і запам'ятовуваним. До них відносяться такі, як:

– рішучий початок виступу. *Перша фраза й вступ загалом має бути продуманим задалегідь і добре вивченим. Військового керівника, який із самого початку читає щось «із папірця» або починає запинатися в першому ж реченні, аудиторія вважатиме невпевненим, некомпетентним. До того ж він має привернути увагу до своєї доповіді й дати зрозуміти про що буде йти мова;*

– драматизм – *напруга у виступі – створюється при зіткненні різних поглядів або оспорювання оратором чийсь думки, розповіді про будь-які незвичні або трагічні події. Як говорив Дейл Карнегі, «...світ любить слухати про боротьбу»;*

– стримана емоційність, *що є обов'язковою для публічного виступу. Краще наводити факти, які викликають емоції у слухачів, ніж самому говорити зайве емоційно. Військовослужбовці мають відчувати небайдуже ставлення до того, що військовий керівник говорить. Монотонність у промові є неприпустимою;*

– стислість, *що засвідчує лаконічне й точне повідомлення певної інформації. Виступ має вкладатися у відведений час. Короткі промови розглядаються більшістю аудиторій як компетентніші, проте мають повноцінно відобразити необхідні дані. Хорошу пораду на цю тему дав своєму синові американський президент Франкл Рузвельт, пояснюючи йому, як треба виступати публічно: «Будь щирий, будь короткий, сідай»;*

– діалогічність. *Промова має передбачати діалог зі слухачами. Військовому керівнику варто інколи прислухатися до думки своїх підлеглих, а під час виступу ще й залучити їх до обговорення. Оратору не слід весь час говорити самому, він має задавати*

запитання аудиторії, вислуховувати відповіді й реагувати на її поведінку. Будь-який виступ має містити елементи бесіди;

– розмовність – рекомендує говорити з аудиторією так само, як з одним співрозмовником. Це істотно підвищує довіру до оратора, а значить і до змісту його промови. Не треба зловживати термінологією, книжковою лексикою, іноземними словами. Доречно в міру використовувати розмовні слова, гумор і жарти;

– установалення й підтримка контакту з аудиторією – одна із найважливіших вимог. Необхідно підтримувати постійний візуальний контакт зі слухачами під час виступу, відстежувати їх реакцію й відповідно до неї його змінювати, демонструвати дружельюбність, готовність відповісти на запитання та вести діалог;

– гарне завершення виступу. Заключна частина промови, як і початок, має бути продуманою заздалегідь. Адже відомо, що ми говоримо на початку та в кінці запам'ятовується найбільше. Висновки мають бути короткі, ясні та зрозумілі, а в переконуючій промові необхідно озвучити ще й керівництво до дії. Заключну фразу треба заздалегідь сформулювати та вивчити, щоб вимовити без запинки [2, с. 24-26]. Як говорив Р. Кушнір, це має бути акорд на мажорній ноті, а не затихаюча мелодія.

Військовий керівник як оратор і педагог має на високому рівні володіти культурою мовлення, адже воно є могутнім засобом формування особистості. Навчаючи й виховуючи військовослужбовців, він повинен подавати позитивний приклад і бути зразком для наслідування. У військовій справі дотримання вимог до мовлення є пріоритетним. Серед них виділимо правильність, точність, лаконічність, простоту, доступність, стислість, логічність, чистоту, виразність, доцільність, мовну стилістику, багатство й різноманітність лексико-словарного складу. Один із військових діячів наприкінці минулого сторіччя сказав: «...Військовий наказ має бути однозначним. Якщо у ньому допускається подвійне тлумачення, то він обов'язково буде виконаний неправильно». Наприклад, якщо рота отримала розпорядження перейти в наступ о 8 год. 30 хв., то можуть виникнути сумніви, коли саме має розпочатися військова операція – уранці чи ввечері. Тому точність відіграє важливу роль, особливо в бойовій обстановці.

Особливе місце в діяльності військового керівника посідає голос, оскільки є інструментом його впливу. Як актору важливо доглядати своє обличчя, футболісту – ноги, бандуристу – пальці, так само ораторові необхідно пильно слідкувати за своїм голосом й розвивати його. Володіння ним дасть змогу ефективно управляти великою групою людей, тримати увагу під час виступу. Від голосу залежить 35 % інформаційності промови, тобто фактично третина інформації сприймається відповідно до того, з якою інтонацією, гучністю і модуляцією вона донесена.

Як зазначає І. Лешутіна, вивчаючи основи ораторського мистецтва, розвиваючи ораторські уміння, військовий керівник навчиться мислити логічно, ясно та зв'язно, тобто «мислити схемами» (за Рене Декартом); розуміти потреби аудиторії, доставляти слухачам задоволення своєю мовою, бути цікавим для оточуючих; упевнено почувати себе при будь-якому виступі, володіти культурою слова і при цьому відчувати його свободу; використовувати алгоритм підготовки та проведення успішного виступу; володіти голосом, управляти своїми емоціями, відчувати час, викликати необхідні реакції в аудиторії, робити презентацію, вести переговори, відстоювати свою думку, відповідати на запитання, слухати, вимовляти тости, вітати, представляти, робити компліменти; процвітати в житті, спілкуватися з навколишніми людьми, ставити цілі й досягати їх [2, с. 4-5], а вивчаючи основи ораторського мистецтва, розвиваючи склад, виступати з промовами різних типів.

Таким чином, оволодівши ораторським мистецтвом, військовий керівник зможе виконувати на високому рівні військово-професійні завдання, навчати й виховувати

військовослужбовців, ефективно впливати на особовий склад, виступати з промовами різних типів, збільшити продуктивність своєї праці, досягнути вершин професійної діяльності, особистісного росту й самовдосконалення.

Список використаних джерел

1. Військове виховання: історія, теорія та методика : навч. посіб. / за ред. В. В. Ягупова. Київ, 2002. 560 с.
2. Лешутіна, І. Риторика. Искусство публичного выступления. Москва. 2008. 287 с.
3. Онуфрієнко, Г. С. Риторика : навч. посіб. 2-е вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 624 с.
4. Требін, М. П., Клімова. Г. П., Осипова, Н. П. Ораторське мистецтво. Харків : Право, 2015. 208 с.
5. Трейси, Брайан. Убеждение. Уверенное выступление в любой ситуации. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 256 с.

References

1. Yagupov, V. (2002). Vijs'kove vyhovannja: istorija, teorija ta metodyka : navch. posib. [Military education: history, theory and methodology: teach. manual]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Leshutyna, I. (2008). Rytoryka. Ysskustvo pablychnogo vystuplenija. Moskva. [in Russian].
3. Onufrijenko, G. S. (2016). Rytoryka [Rhetoric]. Kyiv: Centr uchbovoi' literatury. [in Ukrainian].
4. Trebin, M. P., Klimova, G. P., Osypova, N. P. (2015). Orators'ke mystectvo [Public speaking]. Harkiv. [in Ukrainian].
5. Trejsy, Brajan.(2016). Ubezhdjenje. Uverennoe vystuplenye v ljuboj sytuacyy. [Persuasion Confident performance in any situation]. Moskva : Mann, Yvanov y Ferber. [in Russian].